
Andrija Buvina, majstor vratnica splitske prvostolnice

Nove vratnice splitske prvostolnice, koje je točno u podne na dan sv. Jurja godine 1214. blagoslovio splitski nadbiskup Bernard, izradio je od drva domaći majstor Andrija Buvina. Za njihovu izradu koristio se drvom hrasta, rogača i oraha, u kojem je izrezbario dvadeset osam prizora iz Kristova života, uklađenih u okvire bogato ukrašene pleterom. Zbog ekspresivnosti tih prikaza Buvinine se vratnice ubrajaju među najznačajnija ostvarenja hrvatske romaničke umjetnosti. Prije Buvininih vratnica postojale su stare vratnice, koje su, sudeći po vremenu nastanka i proporcijama vrata, morale biti jednako tako impresivne, a po svoj prilici bile izrađene od drva i metala, poput vratnica Sv. Sabine u Rimu. Razlog zbog kojeg su stare vratnice zamijenjene novima nije bio estetske, već teološke naravi, a svrha postavljanja novih vratnica na ulaz prvostolnice bila je objava istinskog Evandjelja cijelom puku i svima koji pristupaju Božjem hramu. Poruka s vratnica bila je upućena ponajprije građanima Splita, kako onima učenim, tako i onima kojima je slika govorila više od riječi.

Buvinino djelo nije nastalo u doba stabilnosti i mira. Stoljeće koje mu je prethodilo bilo je burno. Europu su potresali vjerski ratovi, križarski pothvati na Bliskom istoku stvorili su vazalna kraljevstva oko Jeruzalema kao novog središta, a Hrvatskom je nakratko zavladao bizantski car Emanuel iz dinastije Komnena, porazivši hrvatsko-ugarskog kralja Belu u bitci kod Sirmija. Emanuel je kralju oteo dijelove Hrvatske, Dalmaciju i Bosnu te zagospodario istočnim Sredozemljem. Tako su se ponovno pod istim vladarskim žezlom našli Split i udaljeni krajevi Male Azije: Cipar, Armensko Kraljevstvo, Cilicija i Antiohija. Doticaj s Istokom Zapadu je donio hereze, od kojih je najpogubnija bila katarska. Uskoro je cijela Europa bila u plamenu vjerskih sukoba. Nasuprot benediktinskom redovništvu, zatvorenom u zidove moćnih opatija,

u prvoj polovini 13. st. nastaju samostani prosjačkih redova, koje su osnivali braća sljedbenici sv. Franje i sv. Dominika.

Split 13. stoljeća bio je kozmopolitski grad kakav je iz današnjeg rakursa teško zamisliti. Svoj *romanitas* i *croatitas*, svoju otvorenost novim kulturnim i civilizacijskim kretanjima dugovao je komunalnom ustroju začetom na izmaku antičkog doba. Neosvojiva Dioklecijanova palača davala mu je poseban šarm, prožet duhom starine, koji je bio zaogrnut ljepotom i glamurom svjetskih prijestolnica tog vremena. Ne samo da je svojim zidovima i kulama, koje su praktički bile neoštećene i gotovo iste kao u kasnoantičko doba, Palača jamčila sigurnost stanovnicima grada kao neosvojiv ratni stroj, nego je, upravo iz istog razloga, bila prava riznica umjetnina, rukopisa i knjiga što su sačuvale tradiciju i povijest Komune koja nikad nije bila osvojena ili opljačkana. I unutar grada antička je arhitektura bila iznimno dobro sačuvana. Jugoistočni dio, nekadašnji carski stan, postao je splitski episkopij još u vrijeme biskupa Ivana Ravenjanina, a njegova središnja zgrada, *triclinium imperialis*, bila je najljepša građevina Dioklecijanove palače, ukrašena reljefima, mramornim oplatama i pozlatom. Između nje i katedrale još je stajao kompleks terma podignut na samom prijelazu antike u srednji vijek. U neposrednoj blizini episkopija stajale su kuće splitskih plemića, sagrađene nad carevim ljetnim boravkom. Od nekadašnjih rezidencija splitskih priora (gradonačelnika) te su se zgrade u 13. st. preobrazile u utvrđene kaštele staroga splitskog plemstva utvrđene zidovima i kulama koji su ih štitali od burnih političkih previranja zreloga srednjeg vijeka.

Na vrhuncu moći hrvatskih kraljeva iz dinastije Arpadovića Split je postao najvažnije političko središte Hrvatske i Dalmacije, pretevši primat Zadru porušenom u IV. križarskoj vojni. Zadar je pao nakon opsade, premda je bio zatvoren visokim zidinama i tornjevima, kako je napisao kroničar Geoffroie de Villehardouin, koji se ondje našao, naglasivši u svojem opisu kako bi se uzalud tražio ljepši i bogatiji grad.

Split tog doba bio je manji od Zadra, iako su se neke kuće već otprije gradile izvan zidina Dioklecijanove palače. Početkom 13. st. grad se razvijao i povećavao, a nove četvrti nastajale su na njegovoj zapadnoj strani, izvan sigurnosti bedema Palače. Četvrt Svetoga Duha nalazila se u sjeverozapadnom dijelu proširenoga grada uz istoimenu crkvu. Južno odatle, prema obali, uz potok Dobrić podignut je ženski benediktinski samostan sv. Marije, na mjestu zvanom *Taurello*. Taj je naziv možda sačuvao uspomenu

na neko stočno sajmište, poput glasovitoga rimskog foruma uz potok Velabrum koji su Rimljani zvali *Boarium*. Južno od Taurella nalazila se crkva sv. Martina *de Colonia*. Nazivala se tako jer je nad Zlatnim vratima bila stara crkva sv. Martina. Kako pridjev *de Colonia* ima i crkva sv. Jakova na suprotnom dijelu novoga grada, moglo bi se pretpostaviti kako se *Colonia* nazivao čitav zapadni, prošireni, dio grada. Na morskoj obali, na mjestu gdje se potok Dobrić ulijevao u more, nalazile su se stare kurije obzidane zidinama. Novi je dio grada utvrđen kamenim gomilama, koje Toma Arhiđakon naziva *maceria*, i kulama privatnih palača, a u njegovu središtu, pred Željeznim vratima, nastala je *Platea Sancti Laurentii*, novi gradski trg s crkvom sv. Lovre. Najveće gradilište bio je *Placcatus archiepiscopatus*, katedralni trg, koji je ujedno bio crkveno i svjetovno središte Splita.

Gradska uprava planirala je obnovu Komunalne palače, *corte di Spalato*, a Kaptol podizanje novog zvonika prvostolnice. Nad trijemovima, na križištu glavnih gradskih ulica, podignute su raskošne romaničke palače splitskog patricijata. U dokumentima iz sredine 13. stoljeća spominju se javne palače kneza Grubeše i kneza Ilije, a malo poslije i obnovljena *palatio communis*.

U gradu je, nasuprot plemenitaškim rodovima rimskog podrijetla koji su od 9. st. bili orođeni s Trpimirovićima, svoje mjesto tražila i nova elita, feudalno plemstvo sastavljeno mahom od hrvatskih velikaša kojima su novi gospodarski odnosi i veliki posjedi u zaleđu jadranske obale donijeli prosperitet i bogatstvo. Posebno značajnu ulogu u toj sredini igralo je građanstvo, koje se uglavnom bavilo zanatima i trgovinom. Taj je sloj bio izrazito otvoren prema strancima. Primali su ih u svoje redove, gdje su se mnogi među njima vrlo brzo udomačili i asimilirali, ali s njima su dolazili i vanjski utjecaji, koji su Split dovodili u tadašnje svjetske tokove. U svojoj *Kronici* Toma Arhiđakon piše da su u to doba u Splitu živjela dva brata, "...sinovi Zorobabelovi, od kojih se jedan zvao Matej, drugi Aristodije. Premda im je otac bio iz Apulije, ipak su već u djetinjstvu postali stanovnici Zadra. Kretali su se uglavnom po Bosni jer su bili izvrsni slikari i veoma vješti u zlatarskome umijeću". Toma ih povezuje s herezama koja su tada potresale Europu, albigenskom (katari),¹ i

1 *Albigenzi* (latinski *albigenses*, francuski *albigeois*), kršćanska sljedba (XI. do XIII. st.) u francuskim pokrajinama Languedocu i Provansi i u gradu Toulouseu. Ime je dobila po južnofrancuskom gradu Albiju (latinski *Albija*) u departmanu Tarn. Albigenzi pripadaju vjerskoj skupini katarata (patarena), a slični su bosanskim bogumilima. Njihovo učenje ima različitih elemenata,

valdenskom,² ali i s Crkvom Bosanskom, koja je hrvatsko-ugarskim kraljevima predstavljala problem još od Kolomanova stupanja na hrvatsko prijestolje. Matej i Aristodije dobro su poznavali latinsku i slavensku pismenost i često putovali u Bosnu, što ne čudi zna li se da je zlatarima Bosna bila značajan izvor srebra. Ipak, posredno ih se dovodilo u vezu s Crkvom Bosanskom, koja u to doba nije imala veze s bogumilstvom, već je između Katoličke i Pravoslavne Crkve, sačuvavši slavensku liturgiju i prava na investiture biskupa i vladara, težila nekoj vrsti samostalnosti. S obzirom da su, prema Tominu pisanju, “bili ogrezli u bezdan heretičke zaraze da su ne samo zasljepljena srca vjerovali u bezbožnu herezu nego su je opakim ustima i propovijedali”, vjerojatno su bili upleteni u neki od spomenutih patarenskih pokreta koji su potresali cijelu Europu i sam Rim. “Bernard otkrije da oni borave u Splitu i da su već mnoge zarazili trulim i pogubnim naučavanjem. Počne ih, dakle, pomalo blagim riječima privlačiti ka katoličkome nauku, često ih pozivajući i često bodreći. No oni su se heretičkom lukavošću činili nevješti, ne želeći se obratiti. Zbog toga nadbiskup daje da se odmah sav njihov imutak oduzme, a da se oni sputani lancem prokletstva istjeraju iz grada. Tada su se spomenuta braća, vidjevši da će ih zadesiti najveće kazne i štete, vratili u poslušnost crkvi. Nadbiskup zapovjedi da se oni zakletvom odreknu svoje

osobito manihejsko-dualističkog nauka istočnog podrijetla. Albigenzi drže da je svijet stvorio đavao, zloduh Staroga zavjeta, koji vlada njime, a čiste su duše zatočene u zlu tvar. Dobri novozavjetni Bog poslao je Krista, jednog od svojih anđela, da pouči ljude kako će se osloboditi i tako “čisti” (grčki *καθαροι*, otud katari) ući u svoju pravu domovinu – nebo. Kako bi se postigao taj cilj, potrebno je potpuno uzdržavanje od svijeta i svakog dodira s materijom. Pripadnici sljedbe bili su podijeljeni na “savršene” (*perfecti*) i obične “vjernike” (*credentes*), imali su svoj viši i niži kler i prevodili su novozavjetne biblijske knjige na narodni jezik. Albigenzi su nekršćansko-dualistički prezir prema svijetu prikazivali kao idealnu sliku kršćanske askeze, a siromaštvo kao ideal nasuprot bogatoj Crkvi. Oštro su kritizirali Crkvu, njezin moral i dogme, kao i svjetovnu vlast. U početku je građanski pokret poprimio masovne razmjere, jer su im se pridružili velikaši s područja Albija u želji da svrgnu francuskoga kralja. Kako nisu uspjeli pokušaji da se albigenzi obrate, papa Inocent III. sazvaio je protiv njih godine 1209. križarski vojni pohod. Krvavi albigenški rat (1209.–1229.) prerastao je iz vjerskog u građanski. Ugovorom u Meauxu godine 1229. francuski je kralj zavladao južnim pokrajinama, a borbu protiv albigenza preuzela je inkvizicija, pa tijekom XIII. st. oni uglavnom nestaju.

- 2 *Valdenzi* su nazivani i Kršćanskom sljedbom. Osnivač im je Petar Valdens, bogati trgovac iz Lyona u Francuskoj, koji je sav svoj novac razdijelio sirotinji i prihvatio život prosjaka i propovjednika. Zauzimaju se za povratak kršćanskom zajedništvu u duhu pracrkve. Papa Inocent III. 1209. pokreće protiv njih križarski rat (albigenški rat), nakon čega su oni otvoreno napali Papu kao antikrista.

hereze dotaknuvši presveta evanđelja. Razriješio ih je izopćenja obaveznim svečanim obredom i dao da im se povrate njihova dobra. Tako su i svi drugi, koje su oni zaveli, bili očišćeni od heretičke zaraze.”

Ponos tadašnjeg Splita bila je katedrala, rimski hram i carev mauzolej koji je preuređen u crkvu još u 7. stoljeću. Prvostolnica je bila opremljena starim oltarima i liturgijskim srebrom, a njezino je svetište bilo zatvoreno oltarskom pregradom iz ranoga srednjeg vijeka na kojoj su visjela brojna srebrna kandila, a pogled u unutrašnjost zastirale skupocjene zavjese. Na čelu splitske Crkve bio je nadbiskup Bernard, benediktinac cistercit podrijetlom iz Perugie.

Nadbiskup Bernard (1198.-1217.) trideset je godina proveo studirajući kršćansku doktrinu i filozofiju u Bologni. Bio je pedagog i osobni prijatelj hrvatsko-ugarskog kralja Emerika, politički iznimno utjecajan, no ipak bliži kruni negoli Papi, koji je nevoljko prihvatio njegovu investituru za splitskog nadbiskupa. Biskup je bio iznimno bogat, posjedovao je zapaženu biblioteku, a na kraljevskom posjedu u Vranjicu pred Salonom podignuo je palaču i kulu. Kralj mu je povjerio vodstvo u žestokoj borbi protiv heretika koja je potresala Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, i stavio ga na čelo križarske vojne koju je započeo u Bosni.³ Spominje ga se kao autora knjige i tekstova protiv krivovjerja s kojim se borio na području svoje dijeceze, u Splitu i Trogiru. Kodeks s uvezanim dijelovima njegovih govora protiv heretika još se čuva u riznici splitske prvostolnice. Toma Arhiđakon piše da je preuređio oltar sv. Staša u prvostolnici, tj. “izvadio tijelo blaženoga Staša iz staroga oltara i smjestio ga na istome mjestu u novom oltaru godine Gospodnje tisuću dvjesto devete”.

Unatoč tome što ga je pripadnost cistercitskom redu obvezivala na strogost i svijet lišen ispraznih ukrasa, u njegovo vrijeme izrađene su vratnice splitske prvostolnice. U skupocjenom drvu izrezbario ih je splitski umjetnik Andrija Buvina, rezbar i slikar. Iz *Kronike* Tome Arhiđakona zna se da je Buvina djelo dovršio i postavio 23. travnja 1214. te da je autor izgubljene slike sv.

3 Bosna je kao i Dalmacije bila katolička i pod papinskom jurisdikcijom. Imala je jednog biskupa, sufragana dubrovačkog nadbiskupa, a bosanski ban, premda vazal ugarskoga kralja, svjetovnu je vlast obnašao potpuno samostalno. Bosnu je Ugarska kruna tužila papi Inocentu III., koji se borio s herezama, da je utočište patarenskim hereticima prognanim iz obalnih gradova pa je sam ban od Pape zatražio provjeru vjerske ispravnosti Bosanske crkve kako bi se zaštitio od ugarskoga vojnog napada. Bio je to početak križarskog rata protiv Bosne.

Kristofora koja se nalazila u Protironu na Peristilu, kako se to čita u bilješci na drugoj stranici manuskripta *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona: “Hoc tempore Edificate fuerunt Ianue maiores cum figuris et Istorijs de nativitate et passione domini nostri ihiesu xpisti Ecclesie sancti Dompnij de Spaletto per magistrum Andream Buvina pinctorem de Spaletto et sub eodem tempore depicta fuit ymago et figura sancti Xpofori in plancato Dompnij predicti per predicatum magistrum Andream sub annis domini nostri Yesu Xristi curentibus MCCXIII mensis aprilis die XXIII exeunte.” (Budimpešta, Codex Fanfogna f.2)

Burnim vremenima usprkos količina umjetničkih djela iz tog doba sačuvanih u Splitu iznimno je velika. U podnožju zvonika kameni su reljefi s temom Navještenja i Rođenja, a reljef s likovima sv. Dujma, sv. Staša i sv. Petra potpisao je Majstor Otto. Drvenim vratnicama suvremen je naslon korskih klupa, koji je u 12. st. pripadao oltarnoj pregradi i zatvarao prezbiterij prvostolnice. Pleterne ornamente nadopunjuju izrezbareni likovi svetih vračeva Kuzme i Damjana, evanđelista, donatora, klerika, laika, zanatlija, bestijarij u kojemu se nalaze i likovi egzotičnih bića, slona, deve, majmuna i čudovišta poput baziliske koja se bori sa zvijeri. Motivi upleteni u vitice florealnog ukrasa isprepleteni su na način ukrašenih inicijala oslikanih rukopisa i korica inkunabula od zlata, srebra i rezbarene bjelokosti. Istovjetan motiv borbe lava i baziliske isklesan je u podnožju stalka za knjigu romaničke propovjedaonice koja je u 13. st. podignuta u sklopu uređenja prezbiterija. Na propovjedaonici, izrađenoj od različitih vrsta skupocjenih mramora i porfira, s jedne je strane isprepletana florealna i animalna dekoracija, vitice loze, glavice ruža i palmete, dok su s druge strane izrezbareni medvjedi, veprovi, ptice. Prema stilskim značajkama i načinu oblikovanja očita je bliskost ovih motiva s motivima na Buvininim vratnicama. Usporedba slikanog materijala iz tog doba što ga nalazimo na pergamenama odaje istu senzibilnost i zajedničke predloške. Usporedba prikaza Rođenja na reljefu iz podnožja zvonika, uklati Buvininih vratnica i crtežu oslikanoga *Trogirskog evanđelistara* ukazuje na isti ikonološki obrazac i vjerojatno zajednički predložak. Isto se može zaključiti iz usporedbe oslikane lunete romaničke palače na križanju karda i dekumana s likom pauna i stabla života s istim motivom s naslona korskih sjedala.

Izrada drvenih vratnica bila je ipak najveći umjetnički pothvat splitske romaničke sredine, djelo na kojem je u 28 prizora prikazan Kristov život od Navještenja do Uzašašća; na svakoj je vratnici po 14

plitkih reljefa uokvirenih stazama s geometrijskim ornamentima. Nadbiskup Bernard, suočen s pojavom dualističke hereze, naručio je od Buvine izradu prizora iz Evandjelja. Izrezbarene vratnice, svojevrsna *Biblia pauperum*, sadržajem su bile namijenjene najširim slojevima društva i prikazivale su ljudsku prirodu Krista, koju su heretici negirali. Motivi, koji započinju s Navještenjem, a završavaju s Uzašašćem, na lijevoj su vratnici poredani kronološki odozgo prema dolje, a na desnoj odozdo prema gore. U kasetama lijeve vratnice prikazani su prizori iz Kristova ranog života, prije njegove žrtve: Rođenje, Tri kralja koja slijede zvijezdu, Poklonstvo kraljeva, Pokolj nevine dječice, Bijeg u Egipat, Prikazanje u Hramu, Kristovo krštenje, Čudo u Kani Galilejskoj, Iskušenje Kristovo u pustinji, Opsjednuti Gezarenac, Krist i Samaritanka, Ozdravljenje slijepca, Uskrišenje Lazarovo. Desne vratnice prikazuju kraj Kristova boravka na zemlji, njegovu smrt i uskrsnuće. Krist koji šalje učenike, Kristov plač nad Jeruzalemom, Ulazak u Jeruzalem, Posljednja večera, Pranje nogu, Molitva u Getsemanskom vrtu, Judina izdaja, Krist pred Pilatom, Bičevanje, Razapinjanje na križ, Skidanje s križa, Polaganje u grob, Silazak u Limb i Uzašašće, drugi su dio reljefnog opusa splitskog rezbara.

Neki prizori iz Kristova života od Navještenja do Uzašašća koje je majstor Buvina izradio na vratnicama splitske katedrale, izravno su nadahnuli majstore splitskog zvonika i portala trogirске katedrale prve polovice XIII. stoljeća. Tako Navještenje na vrhu vratnica prikazuje anđela Gabrijela s glasničkim štapom u ruci kako se ispruženom rukom javlja Bogorodici koja stoji pokraj sedesa s jastukom, predući vunu za grimizni zastor Hrama. Takav prizor Navještenja, izrađen prema apokrifnom Jakovljevu protoevandelju, omiljen je narativni predložak u likovnoj umjetnosti Bizanta od početka Marijina štovanja u IV. stoljeću, a u zapadnoeuropsku ikonografiju ulazi preko srednjovjekovnih enciklopedijskih djela.

Buvinine vratnice zreo su umjetnički rad majstora koji je romanički likovni izraz sjedinio s bogatom ornamentikom minulih razdoblja, od antičke dekorativne plastike carskog mauzoleja do ranosrednjovjekovne pleterne motivike preuzete s oltarnih pregrada splitske prvostolnice.

Više od svega, te raskošne vratnice slika su prosperiteta srednjovjekovnog Splita, slobodne komune na jadranskoj obali, iz doba najveće konjunktive grada, iz vremena kada se Split proširio izvan zidova prenapučene Dioklecijanove palače i postao značajnom stanicom na putu prema Svetoj Zemlji, preuzevši primat od porušenoga Zadra za IV. i V. križarske vojne. Nastale na

samom početku stoljeća, vratnice su bile svjedokom sudbinskih događaja koji su odredili povijest Splita i Hrvatske. Njihovim reljefima divili su se kraljevi i carevi, poput hrvatsko-ugarskih vladara Andrije II., Bele IV. i njegove žene Marije, carske princeze iz dinastije Lascaris. Vratnice prvostolnice zatvorene su pred izopćenim Konradom, njemačkim carem i kraljem Jeruzalema, koji je polovinom 13. st. odsjeo u Splitu za pohoda prema Beneventu i Napulju. Bile su svjedokom pustošenja grada u koji je sa zapadne strane provalila vojska bana Dionizija zajedno s četama Trogirana. Pa iako nisu prodrli kroz zidove Dioklecijanove palače, zapalili su mnoge kuće novoga grada i izazvali požar koji je cijelu noć gutao predgrađe. Toj je tragediji prethodila najezda Tatara, zbog kojih je izbjeglički val preplavio grad i njegova predgrađa.

Svim nevoljama usprkos Novi zavjet izrezbaren na ukladama Buvininih vratnica svjedočio je Evandjelja onako kako ih je stoljećima ranije na latinski preveo sv. Jeronim, najveći sin Dalmacije, koji je u Splitu uvijek uživao poseban pijetet. Svjedoči ih i danas.

Radoslav Bužančić